

РОЗДІЛ 13

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111(73)+821.161.2]-32.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.36.56>

«ПОТОНУЛІ ДУШІ» ДЖОНА СТЕЙНБЕКА І ГАЛИНИ ПАГУТЯК: «ОСОБЛИВИ» ПЕРСОНАЖІ В АВТОРСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНИ

THE DROWNED SOULS BY JOHN STEINBECK AND HALYNA PAHUTYAK: 'SPECIAL' CHARACTERS IN THE AUTHOR'S CONCEPTION OF MAN

Гальчук О.В.,

orcid.org/0000-0002-3676-7356

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри світової літератури

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Під «особливим» персонажем твору розуміємо авторський варіант Іншого за наявністю ментальної хвороби. Актуальність дослідження художніх утілень таких персонажів у різних національних літературах визначається необхідністю вивчення етичного простору текстів світової літератури, де порушуються проблеми протиставлення «свого» – «чужого» (Іншого), толерантності і емпатії; потребою окреслити їхню роль в авторських концепціях людини і світу; інтересом до зв'язку цих персонажів із традицією національної літератури. Мета цієї статті – визначити концептуальний характер персонажів із ментальними хворобами у творах Джона Стейнбека і Галини Пагутяк. При цьому необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати особливості художнього конструювання Стейнбеком і Пагутяк «особливих» персонажів; визначити їхнє символічне наповнення; з'ясувати спільні і відмінні риси інтерпретацій «особливих» персонажів в контексті авторських концепцій людини. Об'єктами дослідження є твори «Про людей і мишей» Стейнбека і «Потонулі в снігах», «Потонула душа» Пагутяк. У статті застосовано такі методи дослідження, як порівняльно-типологічний, інтертекстуальний, психоаналітичний і прийом коментованого читання. У перебігу дослідження з'ясовано, що спільними топосами для творів Стейнбека і Пагутяк є персонажі із психічними хворобами, типологічно схожі хронотопи, акцент на екзистенційних мотивах, архетипні образи. Зауважено, що в інтерпретації Стейнбека всі персонажі через соціальні і расові проблеми почуваються «особливими». Їхніми маркерами є відчуження і втрачені мрії. Завдяки художньому узагальненню автор перетворює «особливих» персонажів на образи-символи «знедолених». На відміну від Стейнбека, Пагутяк розглядає образ «потонулих душ» як аналог «особливих» персонажів у контексті естетикологічної і постколоніальної проблематики («Потонула душа»), акцентує на неможливості для них віднайти спокій у реальному світі («Потонулі в снігах»). Змістове наповнення «особливих» персонажів як символів знедолених увиразнюють біблійні алюзії, орфічний мотив, мотив двійництва, поетика художнього анімалізму. Висновуємо, що в «особливих» персонажах і Стейнбек, і Пагутяк втілили своє бачення трагічної постаті Іншого в сучасному травмованому світі.

Ключові слова: Джон Стейнбек, Галина Пагутяк, Інший, топос ментальної хвороби, екзистенційні мотиви, ідентичність.

The authors' variant of the other character that suffers from a mental illness is identified as a 'special' character. The study of artistic incarnations of such characters in different national literatures is relevant as it helps to analyze the ethical space of world literature texts that raise the themes, such as the conflict between 'own' and 'alien' (Other), tolerance, and empathy. It also helps to understand how these characters are connected to the traditions of national literature and their role in shaping the author's concepts of humanity and the world. The purpose of this article is to determine the conceptual nature of characters with mental illnesses in the works of John Steinbeck and Halyna Pagutyak. Additionally, the article analyzes the unique artistic construction of 'special' characters by Steinbeck and Pagutyak. It identifies the symbolic content of these characters and determines the common and distinctive features of the interpretations of 'special' characters in the context of the authors' concepts of a person. The objects of the study are *Of Men and Mice* by Steinbeck and *Drowned in the Snows*, *The Drowned Soul* by Pagutyak. The article uses such research methods as comparative-typological, intertextual, psychoanalytical, and annotated reading. The research identifies the following common topos in the works of Steinbeck and Pagutyak: characters with mental illnesses, typologically similar chronotopes, an emphasis on existential motives, and archetypal images. It is noted that in Steinbeck's interpretation, all characters feel 'special' due to social and racial problems. Their markers are alienation and lost dreams. With artistic generalization, the author transforms 'special' characters into symbolic images of the 'underprivileged.' Unlike Steinbeck, Pagutyak views the image of 'drowned souls' as representing 'special' characters within the context of aesthetic and post-colonial issues (*The Drowned Soul*) and emphasizes the impossibility for these characters to find peace in the real world (*Drowned in the Snows*). The use of 'special' characters as symbols of the underprivileged is expressed through biblical allusions, the Orphic motif, the motif of duality, and the poetics of artistic animalism. The study concludes that both Steinbeck and Pagutyak embodied their vision of the tragic figure of the Other in the modern traumatized world through the 'special' characters.

Key words: John Steinbeck, Halyna Pahutyak, Other, topos of mental illness, existential motives, identity.

Постановка проблеми. У відомому вислові про суспільство, якість якого визначається самопочуттям у ньому старих, дітей і хворих, означені категорії найбільш вразливих. Тих, хто потребує захисту і словом закону, і словом мистецтва. Персонаж, долю якого значною мірою визначає хвороба, а особливо ментальна, непоодиноким уже в романтиків, стає надзвичайно затребуваним у новітній літературі. Уже на початку ХХ ст. звернення до такого «особливого» персонажа зумовили поглиблення наукових знань про людську психіку; формування нового соціального запиту як тесту на гуманність спільноти; перспективи, які відкривались перед митцями, – розгорнути власні міркування про відносність норми «здоровий – хворий», порушити питання моральних орієнтирів, окреслити концепцію людини в сучасному суспільстві. Реалії дня сьогоднішнього не тільки не зняли ці питання з порядку денного, а й загострили потребу їхнього вирішення. А відтак актуальність дослідження «особливих» персонажів у різних національних літературах визначається необхідністю вивчення етичного простору творів, де порушуються проблеми протиставлення «Свого» – «Чужого» («Іншого»), толерантності і емпатії; потребою окреслити їхню роль в авторських концепціях людини і світу; інтересом до зв'язку стратегії моделювання цих персонажів та ідіостилі письменників.

Галерея «особливих» персонажів і в американській, і в українській літературі засвідчує їхній значний художній потенціал і відповідність авторським завданням. Джон Стейнбек – один із тих американських прозаїків, що формував цю традицію в літературі ХХ ст., тоді як Галина Пагутяк продовжила її в українському письменстві вже ХХІ ст. Розділені часом і простором, ці митці оприявили в персонажах із психічними розладами власне бачення Іншого як трагічної постаті в травмованому світі.

Мета цього дослідження – окреслити концептуальний характер персонажів із ментальними хворобами у текстах Стейнбека і Пагутяк. Зокрема, проаналізувати особливості художнього конструювання Стейнбеком і Пагутяк «особливих» персонажів; визначити їхню роль у розкритті проблематики творів та в символічному їх наповненні; з'ясувати спільні і відмінні риси інтерпретацій «особливих» персонажів в контексті авторських концепцій людини. Об'єктами дослідження є твори «Про мишей і людей» Стейнбека, «Потонулі в снігах» і «Потонула душа» Пагутяк. Їх вибір зумовлений спільними художніми топами – «особливими» персонажами і типологічно

схожими хронотопами, акцентом на екзистенційних мотивах, архетипними образами, – проінтерпретованими кожним з авторів у контексті питомої для них проблематики. Предмет студіювання – художні інтерпретації персонажів із ментальними хворобами як «особливих» в авторських концепціях людини. У статті застосовано порівняльно-типологічний, психоаналітичний, інтертекстуальний методи дослідження і прийом коментованого читання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчу постать американського нобеліанта Стейнбека в українському літературознавстві за часів поновленої незалежності аналізувала Т. Денисова в контексті вивчення американської літератури ХХ століття [7] і романістики зокрема [8]. Певні аспекти рецепції творчості письменника висвітлював О. Глотов [5]. А чи не єдина комплексна студія художньої прози і публіцистики Стейнбека належить О. Ничко [12]. Зокрема, її дисертація присвячена дослідженню образів інших народів у творчій свідомості американського прозаїка з перспективи утвердження або руйнування ним етнічних стереотипів. Тобто розглядаються імагологічні аспекти авторової рецепції «Свого» і «Чужого» («Іншого»). Тоді як до проблеми стейнбеківського розуміння «Іншого» в актуальній для нашої студії інтерпретації звертались зарубіжні дослідники. Із-поміж огрому монографій і статей (А. Голдсміт, Ч.Д. Джонсон, П. Ліска, П. Ковічі, А. Річард, Л. Стенлі та ін.), які впродовж десятків років формували стейнбекознавство як окремий розділ зарубіжної науки про літературу, звертаємо увагу на дослідження М.К. Роан [17], де авторка далеко нетолерантно називає Стейнбека представником літератури про «розумово відсталіх» («the Mentally Retarded»). Таких персонажів М.К. Роан віднаходить не тільки в романі «Про мишей і людей», а й у «Гортилія Флет», «Консервний ряд» та ін., вписуючи творчість письменника до парадигми митців, які цікавились таким типом персонажу – Вільяма Фолкнера, Перла Бака, Вільяма Вордсворта, Чарльза Дікенса. Натомість сучасні науковці К. Заре і С. Сасані у своїй студії «Про мишей і людей» спираються на культурну теоретизацію інвалідності Гарланд-Томсон і розглядають історію Ленні крізь призму концепцій фемінізму, інакшості та неповносправності. А їхню думку, Стейнбек здійснив у цьому художнє дослідження інвалідності, випереджуючи, по суті, тенденцію, що складається вже в кінці ХХ ст. Йдеться не стільки про потребу замінити

медичну модель інвалідності, яка розглядалася фізичним або психічним відхиленням в людині, недугою, що потрібно вилікувати або усунути, на модель соціальну, за якою людей з інвалідністю «робить» соціальне, політичне та культурне середовище. А про змішану, т. зв. лімінальну культурну модель, яка об'єктивно відображає життєвий досвід людей з інвалідністю [18]. Проте окремого порівняльного дослідження текстів Стейнбека із творами українських авторів і зокрема такої проблематики немає. Тоді як серед літературознавчих праць, присвячених доробку Пагутяк, компаративних студій не бракує: Н. Букіна зацентувала на готичних елементах у творах Пагутяк і Г. Волпола крізь призму гендерної проблематики [4]; Г. Бокшань досліджувала специфіку втілення Пагутяк і Айріс Мердок кельтських міфологем [2] та особливості авторського неоміфу письменниці в порівнянні з Дж. Фаулзом [3]; Т. Бовсунівська присвятила розвідку «Східна меланхолія в творчості Орхана Памука, Матіаса Енара і Галини Пагутяк» [1] аналізу орієнтальних мотивів. Серед обраних для аналізу в цій студії новел твір «Потонулі в снігах» в компаративному аспекті розглядала Н. Дашко, інтерпретуючи концепції двох світів, реального і потойбічного, у творчості Пагутяк і Ірен Роздобудько [6]. Новизна цього дослідження зумовлена тим, що ньому вперше зіставлено тексти Стейнбека і Пагутяк крізь призму авторських художніх версій «особливих» персонажів.

Виклад основного матеріалу. Публікація 1937 року роману «Про мишей і людей» закріпила успіх ранніх творів Стейнбека, де постала мистецька постать автора з власним почерком – тісним переплетенням опису побутових деталей із романтичною піднесеністю, символікою і алегоріями. Один із творів так званого каліфорнійського циклу, «Про мишей і людей» також увиразнив тенденцію формування специфічної стейнбеківської типології «наївних, безпосередніх “природних” людей, близькість яких до землі, до першооснов буття і невибагливий побут усвідомлюються як противага міській “машинній” цивілізації» [12]. Укорінений у просвітницьку традицію «природної людини» і трансформований завдяки широкому соціальному контексту в «знедоленого» в літературі романтизму і класичного реалізму, такий типаж у літературі ХХ ст. усе більше перетворювався на образ Іншого, що не вписується в ідеал успішного, впевненого в собі раціонального героя американської мрії. Стейнбек, за яким після виходу у світ роману

«Про мишей і людей» остаточно закріпилась репутація «поета знедолених» (характерно, що Пагутяк в одному з інтерв'ю також зізнавалась, що змалечку була на боці скривджених), продовжив художню практику попередників, і зокрема О. Генрі. Саме той одним із перших запропонував американському читачеві образ шляхетного волоцюги, що опинився на узбіччі життя, і в пошуках роботи та прихистку блукає дорогами Америки. У романі «Про мишей і людей» характеристику такого персонажа Стейнбек ускладнив мотивом психічної хвороби, надавши, з одного боку, більшого трагізму образу, а з другого, – створивши основу для алегорії і символізації тексту як притчі про людину в сучасному світі. Вважаємо, що це і одна з причин жанрової невизначеності твору, який називають то повістю, то романом. Припускаємо, що, окрім створеного завдяки притчеподібності «масштабу», підставою називати «Про мишей і людей» романом є концепція самого автора. Серед критеріїв роману загалом Стейнбек називав не тільки форму, напрям, ритм, а й мету. На його думку, мета поганого роману розважати, середнього – впливати на почуття читачів, тоді як найкращого – освітлювати їм шлях. Із цього погляду «Про мишей і людей» – це твір, де автор запропонував читачеві не тільки епізод із часів Великої депресії, а й художнє дослідження людської природи, швидкоплинності людського життя та проблеми Іншого.

Інший/Інша – це один із магістральних образів творчості і Пагутяк. Обрані для аналізу твори «Потонулі в снігах» і «Потонула душа» належать до зразків малої прози, що, як і романістика письменниці, утворює, на нашу думку, певну надтекстову єдність – метановелістику. Її основними маркерами є розвиток лейтмотивів поза межами одного твору; наявність повторюваних персонажів і продовження їхніх життєвих сценаріїв як питомих для творчості письменниці типажів чи/і моделей екзистенції; прирощення основних мотивів новими змістовими нюансами завдяки архетипно-міфологічним топосам, які формують інтертекст малої прози. Аналогічно до великої прози, у метановелістиці Пагутяк реалізує надзавдання жіночої літератури: глибоко, серйозно, але й вишукано, за слушним спостереженням В. Зотової, «розкриває перед читачем архісучасні й водночас одвічні проблеми буття, акцентує складні питання взаємозв'язку фемінного й маскулінного начал, торкається тонких душевних станів, психологічної кризи, деструктивних станів, самотності людини в суспільстві помешків'я ХХ–ХХІ ст.» [9]. У малій прозі Пагутяк,

де оприявлюється концепція людського буття як постійного пошуку простору-захисту і простору самоідентифікації, образи Інших вважаємо ключовими.

«Потонулі душі», «відкинуті», «диваки», «беззахисні» – це ті авторські дефініції Інших, на які можна натрапити в есеїстиці («Жорстокість існування», «Беззахисність») Пагутяк. Незалежно від статі, професії, віку, соціального статусу, це всі, хто потребують Бога як тієї світлої істоти, *«яка обіймає за плечі й каже: “Годі. Ти у безпеці. Я з тобою”»* [14, с. 9]. На ролі «особливих» людей письменниця наголошує, звертаючись до біблійної притчі про наріжний камінь: *«Чи не є це нагадуванням: поверніться до свого снітника, гляньте на тих, хто не вартий був досі вашої уваги – дітей, диваків. Вони навчать вас, що робити з камінням, зірками, дощем, як з ними розмовляти»* [14, с. 90]. Авторський критерій виокремлення Іншого – його невідповідність уявленню більшості про «норму», спричинених егоїзмом, стереотипами, забобонами, страхом перед «чужими». У малій прозі Пагутяк виокремлюємо два типи Іншого/Іншої. Перший – це інший за світосприйняттям і поведінкою, тобто персонаж на полюсі антиномії «звичний, зрозумілий – дивний, незрозумілий (для загалу)». Характерно, що в «чоловічих» версіях такого персонажа («Інші», «Потрапити в сад», «Потонула душа») важливим є мотив зв'язку із його професійною реалізацією. Тоді як Інша (а це домінуюча модель екзистенції жінки в малій прозі Пагутяк) сприймається такою насамперед у контексті родинних і особистісних взаємин. Змістом цієї екзистенції, яка розгортається в реальному і/чи ірреальному просторах та в різних часових фрагментах, стають пошуки жінкою свого «Я» в умовах утвердження (нерідко через втрати і відчуження) власної системи цінностей і боротьба зі стереотипними для патріархального суспільства гендерними ролями, які їй нав'язуються. Власне, вся метановелістика Пагутяк про жінку як Іншу (як програмовий твір – новела «Інша»). Другий тип Іншого у письменниці – це персонаж, який постає на одному з полюсів антиномії «здоровий – хворий». В одному випадку це набути («Сліпуче лице осені») або успадковані («Потрапити в сад») фізичні чи психічні травми персонажа, що зумовили драматичний сценарій його життя. У другому – ментальні хвороби. Саме такими є персонажі «Потонулих в снігах». Тоді як у «Потонувій душі», де цей мотив периферійний, натрапляємо на обидва типи Інших. Вважаємо, що «особливий» персонаж чи «потонула душа»

і у Стейнбека, і в Пагутяк не випадковий об'єкт художніх рефлексій, а персонаж концептуального характеру, на захист якого стають обоє авторів.

У центрі твору Стейнбека «Про мишей і людей» розгортається драматична історія двох наймитів, Джорджа і Ленні. Важко працюючи на чужих ранчо, вони мріють заробити грошей і змінити своє життя. Але один із них, Ленні, ненавмисно скоює злочин, і, щоб захистити друга від лінчування, Джордж сам виносить йому вирок. Саме Ленні, «кат» і «жертва» одночасно, і є тим «особливим» персонажем, «найвним чоловіком із загальмованим психічним розвитком, який мандрує з попутником у пошуках роботи й надії, велетень, який не усвідомлює своєї сили» [12]. Натомість у «Потонулих у снігах» Пагутяк оповідачка знайомить читачів із трьома «особливим» односельцями, не розгортаючи окремих сюжетів, а зосереджуючись саме на індивідуальних «сценаріях» проживання ними своєї Інакшості як вродженого чи набутого психічного захворювання. Так, Бака *«лишився вічною дитиною»*, бо під час війни зазнав насильства від загарбника-німця. Тут маємо аналогічний до новели «Потрапити в сад» мотив здійсненої наруги над дитиною під час війни, яка, навіть подорослішавши, несе цей тягар крізь усе життя. Є ще *«варіят»* Сорока, зустріч із яким дуже налякала оповідачку в дитинстві, бо той *«не бачив у мені живої істоти, перейнятої страхом чи, може, співчуттям»* [13, с. 45]. Єдина жінка серед «потонулих душ», Кася, колись *«гарна, а потім зіпрана вітрами й зимною рососою»*, блукала *«лісами і полями під дощем і снігом»* [13, с. 46]. На відміну від персонажів Стейнбека, вони живуть у власному світі, дистанціюючись від реального. Мотив відчуження визначає також ідентичність персонажа-художника в «Потонувій душі». Саме позиція правдивого митця перетворює його на Іншого. Невизнаний за життя, він і після смерті залишається непізнаним, у тім числі і для родини: мати дивується, що когось можуть зацікавити його картини, щедро роздані односельцям. А молодший брат, Інший через ментальну хворобу, навіть не в змозі досягнути втрату, бо на все життя залишився *«дорослою безпомічною дитиною»* [13, с. 77]. Таким чином, у кожному з цих творів є «особливі» персонаж(и), які відіграють центральну або периферійну роль у розгортанні історії «потонулих душ».

Проте в контексті авторських концепцій людини вони вписані в систему образів-двійників або споріднених за драматичним досвідом

відчуження образів. У результаті – і у творі «Про мишей і людей» Стейнбека, і в «Потонулих в снігах» Пагутяк постає ціла галерея «особливих» персонажів, інакшість яких увиразнюється на перетині соціальних, расових, постколоніальних й екзистенційних мотивів. Усі «особливі» персонажі Стейнбека живуть у світі, де співчуття і турбота про ближнього – велика дивина: «... я ніколи не бачив, щоб один бурлака так переймався іншим. Просто хочу знати, який тобі в ньому інтерес?» [15, с. 27], – запитує власник ранчо Джорджа. А один із наймитів, Слім, навіть намагається знайти пояснення відчуженню у цьому «клятому світі»: «Люди рідко ходять разом, – задумався він. – Не знаю, чого це так. Може, усі на цьому клятому світі бояться одне одного» [15, с. 39]. Ранчо у творі Стейнбека – це певна авторська модель сучасного світу. Але якщо в романі «Заблукалий автобус» письменник «замикає» у просторі автобуса, який збився з маршруту і блукає розкислими від дощів дорогами, пасажирів, що уособлюють американське суспільство в мініатюрі, то всі персонажі «Про мишей і людей» – це різні варіанти одного типу «знедоленого». Як слушно зазначила Т. Денисова, «приреченість, безвихідь – лейтмотив повісті, де на різних рівнях ідеться про неповноцінність, аморфність, безпорадність» [7, с. 211]. Уже на початку твору з'ясовується, що Джордж лише на позір відрізняється від «особливого» Ленні. Різні ззовні (невисокий Джордж і «велепень з розпливчастим обличчям» Ленні) та за сприйняттям реальності, вони здаються двома протилежними типами – раціональною, дисциплінованою людиною (Джордж) і «природною людиною», «простаком» (Ленні). Насправді ж вони «емоційні близнюки». Так, беручи на себе відповідальність за Ленні, Джордж намагається контролювати його життя, у тім числі і його дивно-жахливе захоплення мишами, яких він ловить і замордовує до смерті. Та він здогадується, що це не про жорстокість Ленні. А сигналізує про таку ж потребу нести за когось відповідальність, кимось опікуватись. Та, на жаль, трагічно поєднується з неусвідомленням ним власної сили. На Джорджову турботу Ленні відповідає беззаперечною любов'ю, готовністю виконати будь-які прохання і навіть копіює рухи товариша, ніби намагаючись стати його двійником. Але і сам Джордж емоційно залежний від Ленні, адже тривалий час мириться із його небезпечно-дивною поведінкою, обираючи втечу за спосіб вирішення проблеми. Тож і Джордж «особливий», бо може розділити свою самотність тільки з психічно неврівноваженою людиною.

Джордж і Ленні заявляють про свою спорідненість, зіставляючи себе з робітниками на ранчо. На відміну від наймитів, які живуть за сценарієм «важка праця – витрата грошей у барі або будинку розпусти – знову праця», вони «не такі», бо, як каже Ленні: «... я маю тебе і ти дбаєш про мене, а ти маєш мене і я дбаю про тебе» [15, с. 19]. А проте і наймити, і син власника ранчо та його дружина такі ж знедолені, як і вони. Власні комплекси, упередження і расові забобони тільки поглиблюють їхнє відчуження. Так, підмітайла Канді змушують позбутись єдиного друга – старого сліпого собаки, щоб припинити його страждання (цю ситуацію можна спроектувати на майбутню розв'язку твору як паралель до історії Ленні і Джорджа). Самотній і відчужений (це позначено навіть проживанням персонажа поза стінами загального бараку) і темношкірий конюх Крукс. Проте і він намагається відігратись на слабшому за себе, насміхаючись над страхом Ленні залишитись без Джорджа: «Круксове обличчя аж світилось задоволенням від страждань Ленні» [15, с. 75]. У певному сенсі Крукс теж двійник Ленні, який сприймає його за свою «мишку». До «знедолених» належить і син боса, завзятий боксер Керлі. Він присікується до здоровила Ленні, щоб у такий спосіб помститись за свій невисокий зріст: «Постійно наривається на сварку з більшими за себе. Наче злиться на них за те, що вони більші» [15 с. 31]. Іронія, але такий задержуватий Керлі виявляється невпевненим у собі чоловіком, який підозрює дружину у зраді. Тому життя молодої жінки на ранчо схоже на ув'язнення чи ... мишоловку. Характерно, що, помітивши інтерес Ленні до неї, Джордж називає її «дівкою-мишоловкою»: «Навіть не дивись на цю суку. Я не дбаю, що вона каже і робить. Я надивився вже на таких гадин, але гіршої за цю дівку-мишоловку не бачив. Не чіпай її» [15, с. 37]. Виникає передчуття трагедії, де жінка виявиться ще однією «мишкою» Ленні. Наближення катастрофи інтуїтивно відчуває і Ленні: «Мені тут не подобається, Джордже! – зненацька скрикнув Ленні. – Це недобре місце. Я хочу звідси вибиратися» [15, с. 37].

Образ мишей у назві-алегорії і поетика художнього анімалізму загалом (кролики, про які мріє Ленні, замучені ним миші і цуценя, вбитий старий пес Канді, порівняння дружини Керлі з дівкою-мишоловкою, а Ленні – з ведмедем та ін.) надають творові притчоподібність. Як і його параболічна композиція: на початку Ленні носить мертву мишу в кишені, а у фіналі він вбиває дружину Керлі, бо вона для нього та ж сама миша.

Адже у хворій свідомості Ленні немає різниці між людьми і мишами, як немає різниці між добром і злом. І перша, і остання сцени твору відбуваються в одних і тих самих декораціях – у долині річки Салінас, ніби підтверджуючи притчовий характер історії про «мишей і людей», яка замикається в коло історії про боротьбу добра і зла. Таким чином, Стейнбек використовує художній потенціал притчі як форми граничного узагальнення, що уможливорює «максимальну типізацію персонажів, їх абстрагування за збереження наочності» [10, с. 273]. Цікаво, що першу назву твору «Щось, що сталося» (Something That Happened) Стейнбек змінив після прочитання «До миші» (To a Mouse) Р. Бернса. У ній фермер звертається до тваринки, нору якої зруйнував у полі під час оранки. Головна думка твору про швидкоплинність людського життя і здатності мишей жити сьогоdnішнім, не боячись, на відміну від людей, майбутнього (у Бернса: «Ти щасливіша за людину, бо знаєш тільки цю годину»), підштовхнула Стейнбека до нової назви, де проведена паралель між життям людини і миші в їхній спільній боротьбі за виживання (у Бернса: «І мишачих, і людських мрій немало гине»).

Якщо Стейнбек створює притчу про сучасний людино-тваринний світ, то в сюжетній фабулі невеликого за обсягом твору «Потонула душа» Пагутяк реалізує типову для постмодерністських романів ситуацію пошуку загубленого/втраченого мистецького шедевра. У перебігу цього пошуку (авторка застосовує тут призму екфразису) і визначаються два типи митця: перший – це львівський художник, який шукає картини вже покійного товариша. На його власних картинах зображене штучне, залаковане життя, далеке від реальності. Він «малює лани із золотою пшеницею, доярок у стерильних халатах. І місто з трамваями, по якому колись ходив його товариш...» [13, с. 76]. Тож він художник, який, розтративши свій талант на «правильне» мистецтво, перетворюється на «ремісника» чи радше «колекціонера». Другий тип – художник, чий полотно власне і шукає його львівський колега. Його картини правдиві і глибокі: на них можна побачити «заляканих, абияк вбраних людей з рідного села, що восени й навесні топилися в болоті» [13, с. 76]; хлопця, образ якого зроджує запитання, чи можна «вийти з цієї порожнечі й самотності» [13, с. 76]; одягнених у взяті напрокат народні костюми «незграбних й невмілих» хлопців і дівчат, яких виставляє на посміховисько «квадратна баба з району» [13, с. 76] як символ контролю над мистецтвом у тоталітарній державі, перетворення його на

псевдомистецтво. У такий спосіб зміст картин художника виявляє спектр питань, що боліли йому як митцю і по суті зумовили його інакшість. На противагу розгорнутому творчому життєпису художника, його людська біографія окреслена пунктирно: родина – це стара мати і брат-каліка в занедбаній сільській хаті, невлаштоване особисте життя. «Пропавша душа, пив каву й горілку» [13, с. 75], – підсумовує оповідач. Отже, обидва брати Інші: один як митець із правдивим (а отже, трагічним) типом художнього мислення, другий – через ментальну хворобу. Вжитий фразеологізм «пропавша душа» отримує авторський відповідник «відчуженого», «Іншого», оприявлений у назві твору, – «потонула душа». В есеї «Жорстокість існування» Пагутяк наголошувала: «Кожен з нас може опинитись серед потонулих душ, які деградували морально і соціально, і, як вважають вдаліші співвітчизники, заслуговують, якщо не знищення, то забуття. Багато хто волів би прокинутись одного ранку й дізнатись, що увесь цей людський непотріб вивезли на якусь планету, або передували у газових камерах. Однак, будьте певні, через деякий час цей непотріб знову з'явиться на Землі, бо разом з ним не зникнуть відраза, ненависть, байдужість, жорстокість, заздрість. Тому зникнення чи зменшення Зла здається на перший погляд неможливим, а відчуження стає ледве не соціальною нормою. Суспільству вигідна помірною ненависть до тих, кому воно не хоче допомогти, бо на всіх не вистачить ні в'язниць, ні ліків» [14, с. 9]. Тож у творі письменниці заступає роль суспільства, стаючи на захист «потонулих душ» – людей, мистецтва, українського села.

У новелі «Потонулі в снігах» оповідачка, намагаючись осягнути причину інакшості «особливих людей», зауважує: «над ними владарювало щось сильніше, ніж розум, і боюсь, що сильніше навіть самого Бога» [13, с. 46]. Недивно, що одна з них, Кася, чує голоси, що спрямовують її до пошуків загубленої себе, власної самості. У Стейнбека Ленні так само бачить привидів, виявляючи здатність зазирати в «інший» світ. Буття «особливих» персонажів новели «Потонулі в снігах» сповнене страждань, як і мешканців каліфорнійського ранчо: «Ними страшили дітей, але були такі діти, що не боялись: кидали в них камінцями, викривлялись, обзивали, хоч то гріх знущатися над бідними...» [13, с. 45]. Спокій, а отже, не знайдений за життя прихисток, ці нещасні віднаходять тільки після смерті. І лише після цього Божя рука робить їх справді вільними, впустивши до райського саду. Таким чином, екзистенціали

«самотність», «відчуження» і «смерть» як подолання цієї відчуженості формують утопічний хронотоп раю, де, на протигагу земному життю, тільки і можуть знайти спокій «особливі» люди.

У кожному з аналізованих творів мотив марних пошуків земного раю чи плекання мрії є важливим для розуміння трагедії «особливих» персонажів. У «Потонулих в снігах» це радше вираження хвороби кожного з персонажів, їхня індивідуальна особливість. Так, найдорожчим для Баки «скарбом» є стара облізла цигейкова шапка, яку він шукає. На протигагу йому, «варіят» Сорока шукає не матеріальне, а заховане слово, адже він увесь час у пошуку якихось документів. Тоді як Кася, безтямно блукаючи, іде на поклик голосів, які чує лише вона. Усі вони живуть у власному світі, не здатні на насильство щодо інших. Як і художник із «Потонулої душі», образ якого відповідає концепції митця, сформульованій Пагутяк в одному з есеїв: *«Справжній творець намагається нікого не скривдити і якщо не може дати собі ради з власною силою, то знищує себе»* [14, с. 112]. Тож їхні мрії, незалежно від оприявлення, обертаються навколо пошуку душевного спокою і внутрішньої гармонії.

Мрія Ленні і Джорджа у творі Стейнбека – це не тільки прагнення свого Прихистку, а й те, що тримає їх разом: *«... коли взимку падатиме дощ, ми пошлемо к чорту роботу, розкладемо в печі вогонь, сядемо довкола та слухатимемо, як краплі стукають об дах»* [15, с. 20]. Г. Порієр вважає, що в їхньому шляху до мрії є відголосок мотиву подорожі за Святим Граалем [16, с. 18]. Разом із тим їхня мрія цілком конкретна і має свою ціну в 600 доларів, бо саме стільки коштує дім і власне господарство. Щоб «скласти гроші», Джордж відмовляється від запрошень піти в дім розпустити (*«Можу піти з усіма на пробу, але два долари з половиною на вітер не викину»*) [15, с. 57]), просить Ленні ні в що не втручатись, аби не втратити роботу. Саме спільна мрія робить Джорджа і Ленні несхожими на інших працівників ранчо. *«Ми не такі»* – стверджує Джордж. А його тезу «ми маємо майбутнє» Ленні передає старозавітною фразою *«І споживатимемо ситість землі»* [15, с. 19]. Рай на землі в уявленні Джорджа і Ленні – це власний простір (*«своя хатка, кілька акрів землі»*) і вільна праця в ньому. Розмірковуючи про американський міф про Едем, Т. Михед зазначала, що він «починається з неясно усвідомлюваного бажання вирушити в дорогу, що мотивується різними причинами. Хронотоп умовного порога, через який переступає герой, полишаючи знайомий локус екзистенціювання або входячи до незнайомого

простору, стає рубіжним для його життя й самоідентифікації» [11, с. 66]. Таким символічним топосом у творі Стейнбека є долина річки Салінас. У реальному світі – це місце, де пройшло дитинство Стейнбека, а у його художньому світі – це і місце подій його найвеличнішого твору «На схід від Едему». У романі «Про мишей і людей» цей топос амбівалетний: його моделюють мотиви, з одного боку, сумірні з ідилічним простором, біблійним раєм. Тут, біля води і в затінку дерев, комфортно почуваються тварини (символічно, що це кролики – традиційні для американського фольклору образи) і діти. Саме сюди, як наставляє Джордж, *«якщо матимеш клопоти»*, має прийти Ленні у пошуках безпечного місця. Але, з другого боку, ця благодатна долина стає місцем страти Ленні. Таким чином, топос раю перетворюється на зруйновану ідилію, місце смерті.

Схожа інтерпретація мотиву втраченого (земного) раю у творах Галини Пагутяк. Так, тема руйнування істинного, вартісного, яке традиційно називають «вічним», як основна тема новели «Потонула душа», розкривається через два мотиви – руйнування дому і родини та руйнування істинного мистецтва формальним й ідеологічно заангажованим. Місце, де львівський художник шукає картину свого товариша, як і зображене на його картинах, – це не сільська ідилія, а місце, що перестало бути Прихистком. Символіка руйнування і безплідності землі у виразному сюжет останньої картини, яку марно шукає художник-«колекціонер». Там *«намальовано чоловіка, якого витягають з землі люди в чорних костюмах і при краватках. На його лиці радість, а позаду – безлисте дерево, наче перед зимою»* [13, с. 76]. Село, яке перетворюється на пустку, нагадує Безплідну землю Т.С. Еліота. Але, на відміну від цього авторського міфу американсько-англійського поета, де провина лежить на людині, котра, відкинувши Бога, сама прагне стати ним, у міфології Галини Пагутяк земний рай українського села зруйнований не через людський егоїзм, а в результаті колонізації тоталітарною державою. Думку про село, що «вигибає», правдиву мальовану історію якого відображає на своїх полотнах художник, у виразному мотив «потонулої душі». Зауважимо, що ця характеристика персонажа разом з історією його короткого і трагічного життя є певним «слідом» міфема Орфея. Як і профетичні здібності художника, який, зображуючи людей, що гинули у воді, передбачив і долю односельців. Так, у фіналі твору міфопоетична образність води вплітається в картину занурення в сутінки: *«Спочатку вто-*

нули покинуті хати, потім ті, у кого ще жеврів вогник життя, і, врешті, зникла хата, котра ховала в собі останню картину й стіл, за яким збирався колісь увесь рід» [13, с. 77]. А отже, і картину, і родину художника, і село поглинає забуття, перетворюючи їх на «потонулі душі».

У Стейнбека місцем, де розбиваються мрії, постає ранчо (образ дистопії, за Г. Порієром). Нездійснені мрії є частиною трагедії кожного з персонажів. Так, дружина Керлі мріяла стати акторкою. А коли чоловік, який так і не приїхав за нею, щоб повезти в Голлівуд, вона вискочила заміж за першого зустрічного. Без кохання, без поваги, її шлюб перетворився на пастку, з якої вона намарно намагається вирватись. Як і Кася в Пагутяк, що блукає, шукаючи відоме тільки їй, дружина Керлі теж «блукає» по ранчо, намагаючись знайти того, хто її вислухає. За трагічною іронією, цим єдиним слухачем виявиться її вбивця – Ленні. Окрім фізичної смерті дружини Керлі і Ленні, у творі маємо і смерть Джорджа як особистості. Здійснений ним самосуд – це і акт милосердя щодо Ленні, на якого чекає електричний стілець, і спокутування власної провини за недогляд. Джордж відмовляється від мрії, адже вона була їхньою спільною, і йде в шинок, тобто після вбивства Ленні як половини своєї душі він стає схожим до решти наймитів.

Мотив втрати власної ідентичності оприявлюється і в інших образах «Про мишей і людей». Наймити, що працюють на ранчо, не мають власних імен, а лише прізвиська, які вказують на особливості зовнішності: Канді («солодкий»), Керлі («кучерявий»), Слім («стрункий»), Крукс («перекривлений»). Тоді як прізвище Ленні (Смолл – «малий») звучить як глузування над його великим зростом і неконтрольованою силою. Єдиний жіночий персонаж – дружина Керлі – не має ні імені, ні прізвиська. Як і власної волі, і власної особистості. О. Ничко покликається на Л. Спінелло, яка характеризувала персонажів Стейнбека людьми, які «найбільш загублені у світі, бо в них немає ні сім'ї, ні батьківщини», вони «без роду і племені» [12]. Характерно, що і «особливі» персонажі «Потонулих у снігах» Пагутяк також не мають прізвищ (Кася, Бака), а в новелі «Потонула душа» – навіть імен. Таким чином, проблема ідентичності напряду корелює зі змістовим напов-

ненням цих образів. Попри це, навіть і безіменні, вони, на думку письменників, потребують захисту і милосердя, адже, як зауважив щодо Ленні один із робітників ранчо: «Щоб мати добру душу, великого розуму не треба. Часом мені здається, що якраз навпаки. Узяти когось справді мудрого, то в нього рідко коли буває добра душа» [15, с. 45].

Висновки. Маркерами «особливих» персонажів Стейнбека і Пагутяк є відчуження, втрачені мрії, марні пошуки земного раю, трагічний фінал та/або ментальна хвороба. Життєві драми таких персонажів розгортаються в типологічно схожих хронотопах-дистопіях, які асоціюються зі зруйнованими мріями і втратою ідентичності (ранчо у Стейнбека); нереалізованими творчими амбіціями і колоніальним минулим (село в «Потонулій душі» Пагутяк); простором, де неможливо Іншому віднайти підтримку і душевний спокій («Потонулі в снігах» Пагутяк). Змістове наповнення «особливих» персонажів як символів знедолених увиразнюють інтертекстуальні покликання: біблійні алюзії, орфічний мотив, мотив двійництва, поетика художнього анімалізму. На відміну від Стейнбека, який поєднує художнє дослідження людської природи з критикою соціальної і расової нерівності та міфу про американську мрію, Пагутяк у «Потонулій душі» розкриває питоми для її творчості мотиви втрати пам'яті, людської екзистенції, постколоніальної проблематики, поставивши в один ряд персонажа з ментальною хворобою і трагічного митця. Якщо в образах «особливих» персонажів Стейнбека поєднується «жертва» і «кат», то Пагутяк говорить про знедолених, для яких смерть стає звільненням від земних страждань і віднайденням небесного Прихистку («Потонулі в снігах»). У художній інтерпретації Стейнбека і Пагутяк «потонулими душами» чи «особливими» є не тільки персонажі з ментальними хворобами, а й усі, хто став Іншим через соціальні, світоглядні, расові та гендерні забобони як символічні «симптоми» хворого суспільства.

Як продовження цього дослідження перспективним є порівняльний аналіз інтертекстуальної стратегії Стейнбека і Пагутяк, для творчості яких питоми тенденція створення літературних територій, актуалізація морально-філософської проблематики і моделювання амбівалентних образів-символів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бовсунівська Т. Східна меланхолія в творчості Орхана Памука, Матіаса Енара і Галини Пагутяк. *Всесвіт*. 2018. № 9-10. С. 161–170.
2. Бокшань Г. Міфологема фейрі в романах «Зачаровані музиканти» Галини Пагутяк і «Єдиноріг» Айріс Мердок. *Султанівські читання*. 2018. № 1. С. 126–134.
3. Бокшань Г. Проблема ідентичності творчої особистості у повістях «Спалене листя» Галини Пагутяк і «Вежа з чорного дерева» Джона Фаулза. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2016. № 7. С. 147–150.
4. Букіна Н. «Готика» в романі «Зачаровані музиканти» Галини Пагутяк під кутом зору ґендерних інтерпретацій. *Наукові праці. Літературознавство*. 2014. Вип. 219. Том 231. С. 24–28.
5. Глотов О. Джон Стейнбек в оцінці російського пострадянського літературознавства. *Зарубіжна література в школах України*. 2006. № 7-8. С. 30–32.
6. Дашко Н. Художні особливості новелістики Галини Пагутяк та Ірен Роздобудько: проблемно-тематичний і стильовий аспекти. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/5516/1/Дашко_Художні%20особливості%20новел%20Галини%20Пагутяк%20та%20Ірен%20Роздобудько.pdf
7. Денисова Т. *Історія американської літератури ХХ століття*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. С. 209–244.
8. Денисова Т. *Роман і романісти США ХХ століття*. Київ : Дніпро, 1990.
9. Зотова В. Мала проза Людмили Таран: проблемно-тематичний і стильовий аспекти. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/620/1.pdf>
10. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. Київ : ВЦ «Академія», 2007.
11. Михед Т. Пуританська форманта літератури американського романтизму. *Університет: Історія. Філософія. Філологія*. 2008. № 6(26). С. 62–68.
12. Ничко О. Імагологічні особливості художньої прози та публіцистики Джона Стейнбека : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05 / Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль. 2008.
13. Пагутяк Г. *Потонулі в снігах*. Львів : Піраміда, 2010.
14. Пагутяк Г. *Жорстокість існування*. URL: <http://pahutyak.com/жорстокість-існування/>
15. Стейнбек Дж. *Про мишей і людей*. Київ : Букшеф, 2023.
16. Poirier H. Of Life and Men A study of John Steinbeck's Of Mice and Men. *Literature*. 2010. URL: https://dumas.ccsd.cnrs.fr/file/index/docid/710511/filename/POIRIER_Harmony_M1.pdf
17. Roane M. C. John Steinbeck as a Spokesmen for the Mentally Retarded. *Wisconsin Studies in Contemporary Literature*. Vol. 5. № 2. Books &Writes of the 1920's &1930's (summer, 1964). P. 127–132. URL: <https://www.jstor.org/stable/1207327?origin=crossref>
18. Zare K. & Sasani S. Literary Disability Studies in John Steinbeck's Of Mice and Men. *Critical Literary Studies Academic Journal*. 2024. Vol. 6, Issue 2. Serial number 12. P. 131–148. URL: https://cls.uok.ac.ir/article_63173.html